

Arbeid hamsteren tijdens kredietcrisis

De reactie van de werkloosheid op de kredietcrisis liep tussen landen sterk uiteen. In een aantal landen, waaronder Nederland, liep de werkloosheid in eerste aanleg veel minder sterk op dan was voorzien. In die landen was sprake van *labour hoarding*, ofwel ‘arbeid hamsteren’ terwijl dat fenomeen zich in andere landen niet of nauwelijks voordeed. Dit kan worden verklaard door internationale verschillen in de economische structuur en de conjuncturele situatie.

JOHAN VERBRUGGEN
Econoom bij De Nederlandsche Bank

IRMA HINDRAYANTO
Onderzoeker bij De Nederlandsche Bank

Er bestaan grote internationale verschillen in de manier waarop de arbeidsmarkt heeft gereageerd op de forse krimp van de productie ten tijde van de kredietcrisis in 2008 en 2009. In sommige landen, zoals de Verenigde Staten, Ierland en Spanje, nam de werkgelegenheid scherp af, waardoor de werkloosheid in korte tijd sterk opliep. In andere landen, zoals Duitsland, België en Nederland, bleef daarentegen een scherpe daling van de werkgelegenheid uit en liep de werkloosheid slechts in bescheiden mate op of nam – in geval van Duitsland – zelfs af. De relatief gunstige ontwikkelingen op de arbeidsmarkt in de laatstgenoemde groep landen was niet voorzien. Zo raamden het CPB en DNB in juni 2009 dat de werkloosheid in Nederland in 2010 met circa 300.000 personen tot 730.000 zou oplopen. Toen deze forse stijging uitbleef en er uiteindelijk in 2010 (volgens de internationale definitie) slechts 65.000 werklozen bijkwamen, werd gesproken over ‘de werkloosheidspuzzel’ (CPB, 2010; De Jong, 2011).

De arbeidsmarkt en dan met name de werkgelegenheid ontwikkelde zich in een aantal landen veel gunstiger dan verwacht. Naar de oorzaken hiervan is recentelijk op nationaal

niveau veel onderzoek gedaan (Dietz *et al.*, 2010; Andersen, 2011; De Mulder en Druant, 2011), met als grootste gemene deler dat er in de betreffende landen in 2008 en 2009 sprake is geweest van uitzonderlijk veel arbeid hamsteren. Dit verschijnsel kan worden gedefinieerd als “een minder dan proportionele daling van het aantal gewerkte uren in reactie op een negatieve vraagschok” (Hamermesh, 1993). De vraag dringt zich op waarom werkgevers in sommige landen, zoals Nederland, wel en in andere landen niet of nauwelijks arbeid zijn gaan hamsteren tijdens de kredietcrisis. Voor het antwoord op deze vraag is internationaal vergelijkend onderzoek nodig. De uitkomsten kunnen eraan bijdragen de werkgelegenheid en de werkloosheid in tijden van laagconjunctuur beter te voorspellen, wat de voorbereiding van het financieel-economische en monetaire beleid in de onderzochte landen ten goede kan komen.

WEL OF NIET HAMSTEREN

Hoewel *labour hoarding* geen nieuw fenomeen is, is de mate waarin in een aantal landen recentelijk arbeid is gehamsterd wel uitzonderlijk. Een eerste indruk van de mate van arbeid hamsteren kan worden verkregen door te kijken naar de ontwikkeling van de arbeidsproductiviteit per uur. Wanneer het productievolume krimpt en het aantal gewerkte uren daalt minder dan proportioneel, zal immers de arbeidsproductiviteit per uur afnemen. Omdat de arbeidsproductiviteit ook door andere factoren wordt beïnvloed, blijft het slechts een benadering van arbeid hamsteren, welk fenomeen zelf niet expliciet wordt waargenomen.

De internationaal uiteenlopende reacties van de werkgelegenheidsontwikkeling op het productieverloop komt duidelijk in de ontwikkeling van de arbeidsproductiviteit per uur tot uiting (figuur 1). Hoewel de kredietcrisis de economische groei in alle landen heeft beïnvloed en dus een mondiaal karakter heeft, is het moment waarop de economieën zijn geraakt verschillend. Om die reden laat figuur 1 de ontwikkeling in zowel 2008 als 2009 zien. In een aantal landen, zoals

de Verenigde Staten, Spanje en Polen, is de productiviteitsontwikkeling in 2008 en 2009 positief, wat betekent dat het aantal gewerkte uren snel is aangepast aan het gekrompen productievolume. Dit wijst erop dat in deze landen weinig tot geen arbeid hamsteren heeft plaatsgevonden. Het tegenovergestelde geldt voor landen als Duitsland, Denemarken, Nederland, Finland en Slovenië.

DE MATE VAN ARBEID HAMSTEREN

Voor de mate van arbeid hamsteren is de ontwikkeling van de arbeidsproductiviteit per uur geen perfecte maatstaf. In het ene land ligt de productiviteitsontwikkeling immers structureel op een hoger niveau dan in een ander land. In empirisch onderzoek naar arbeid hamsteren wordt daarom de feitelijke productiviteitsontwikkeling afgezet tegen de trendmatige ontwikkeling, die op verschillende manieren kan worden geschat. Een andere indicatie voor arbeid hamsteren is om te kijken naar de verandering van het aantal gewerkte uren per jaar (Dietz *et al.*, 2010). Door het aantal gewerkte uren per persoon te verminderen, hoeven immers tijdens een productierimp minder personen af te vloeien.

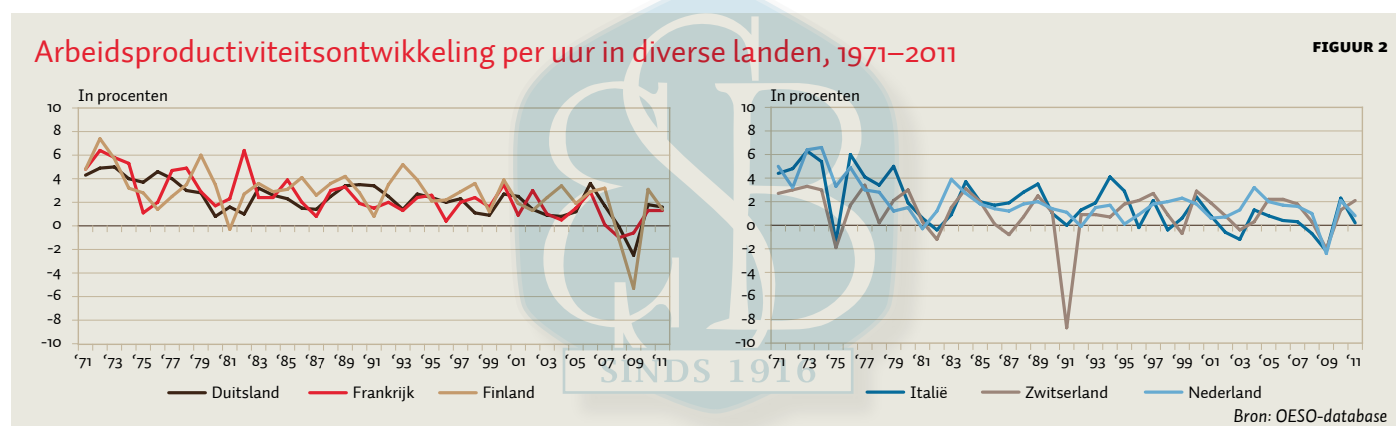
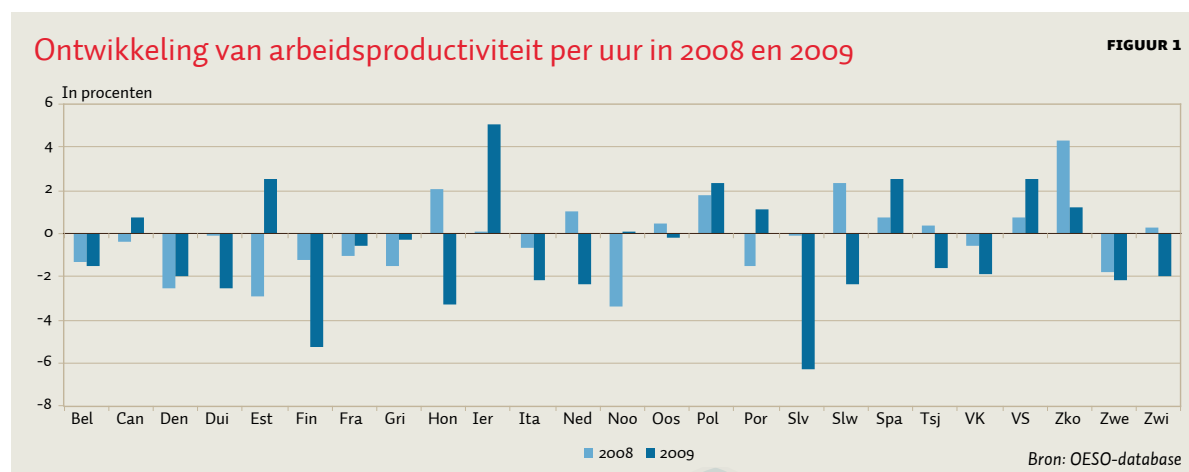
Het uitzonderlijke karakter van arbeid hamsteren in 2008 en 2009 wordt duidelijk door de ontwikkeling van de arbeidsproductiviteit per uur in historisch perspectief te plaatsen. In Duitsland en Frankrijk was een daling van de arbeidsproductiviteit sinds het begin van de reeks (1971) nog niet eerder voorgekomen, terwijl in Nederland en Finland in de 37 jaar die aan de kredietcrisis vooraf gingen deze productiviteit slechts in één of twee jaar hooguit een paar tienden

van een procent daalde. Er zijn echter ook landen waar de arbeidsproductiviteit per uur in het verleden regelmatig daalde, zoals Italië en Zwitserland (figuur 2).

VERKLARINGEN VOOR ARBEID HAMSTEREN

In een gestileerde wereld met homogene arbeid, zonder transactiekosten en waarin ondernemers streven naar winstmaximalisatie komt arbeid hamsteren, wat feitelijk neerkomt op onderbenutting van de productiefactor arbeid, niet voor. In een dergelijke wereld produceren bedrijven die arbeid hamsteren niet tegen de minimale kosten, met als gevolg dat ze door de concurrentie van de markt worden gedrukt. De werkelijkheid zit echter aanzienlijk complexer in elkaar. Voor werkgevers kunnen er vele redenen zijn om in geval van een productiedaling niet (onmiddellijk) over te gaan tot het ontslaan van overtollig personeel. Niet alleen aan het hamsteren van personeel zijn kosten – in de vorm van doorbetaling van lonen en werkgeverspremies – verbonden, ook het ontslaan van personeel gaat met diverse kosten gepaard.

Het gaat daarbij allereerst om kosten die voortvloeien uit de geldende instituties, zoals ontslagvergoedingen en justitiële kosten die verband houden met de ontslagaanvraag. De omvang van deze kosten en de mogelijkheden tot ontslag verschillen sterk van land tot land en zijn afhankelijk van de mate van ontslagbescherming. Ook de macht van de vakbonden, die in beginsel tegen het ontslaan van personeel zullen zijn, kan hierbij een rol van betekenis spelen. Indien het ontslag van medewerkers leidt tot stakingen of een verziekte werksfeer wordt de werkgever geconfronteerd met minder produc-

De auteur heeft verklaard dit artikel alleen te publiceren in ESB en niet elders te publiceren in wat voor medium dan ook. Het is wel toegestaan om het artikel voor eigen gebruik en voor publicatie op een intranet van de werkgever van de auteur aan te wenden.

tie en dus minder opbrengsten. Daarnaast zal de werkgever in geval van productieherstel weer nieuw personeel moeten aannemen, wat gepaard gaat met zoek- en wervingskosten. Vervolgens moet het nieuwe personeel worden ingewerkt, wat naarmate het om hoger geschoold personeel gaat, tot hogere kosten leidt. In kenniseconomieën, waar relaties met andere partijen die over kennis beschikken steeds belangrijker worden, kan het ontslag van personeel ook leiden tot verlies van (kennis)netwerken en goede relaties. Het compenseren van deze verliezen kost tijd en dus geld, terwijl in de tussentijd wellicht opdrachten worden misgelopen omdat de relevante netwerken niet optimaal kunnen worden benut. Ten slotte kan ontslag van collega's de motivatie van het personeel alsmede de reputatie van het bedrijf als betrouwbare werkgever schaden. Dit kan leiden tot slechtere resultaten, hogere toekomstige zoek- en wervingskosten en tot (vervroegd) vertrek van overgebleven personeel.

Bij de beslissing om in geval van een krimpende productie overtollig personeel al dan niet in dienst te houden, spelen bovengenoemde overwegingen en de bijbehorende kosten een belangrijke rol. Van grote betekenis bij het inschatten van de diverse kosten is de verwachting van de werkgever omtrent de duur van de productierugval. Het hamsteren van personeel tijdens een recessie is immers aantrekkelijker naarmate de kans op een spoedig productieherstel groter is. Indien de werkgever er daarentegen van uitgaat dat de productie gedurende vele jaren op een laag niveau zal blijven, wordt het in dienst houden van overtollig personeel erg kostbaar (De Jong, 2011) en zal eerder tot ontslag worden overgegaan.

Naast de verwachting omtrent de duur van de recessie speelt ook de financiële uitgangssituatie van de bedrijven een rol. Indien de financiële nood hoog is en de verhouding tussen vreemd en eigen vermogen ongunstig, kunnen bedrijven het zich soms niet permitteren om overtollig personeel langer in dienst te houden. Arbeid hamsteren is zo beschouwd niet alleen een kwestie van willen maar ook van kunnen.

Ten slotte speelt mee of de werkgever gebruik kan maken van regelingen, waarbij de overheid het in dienst houden van overtollig personeel financieel aantrekkelijker maakt, zoals de regelingen voor deeltijd-WW in Nederland en die voor Konjunkturelle Kurzarbeit in Duitsland. Volgens het IMF-rapport (2010) zijn tijdens de kredietcrisis in diverse landen dergelijke deeltijdregelingen geïntroduceerd of uitgebreid, waarbij tussen landen grote verschillen bestaan met betrekking tot het ontwerp en de omvang van de regelingen. Het is afhankelijk van de specifieke vormgeving van de regeling of personeel dat er gebruik van maakt (geheel of gedeeltelijk) tot de werkgelegenheid blijft behoren of niet. Dit is van belang voor het effect van de regeling op de arbeidsproductiviteit en daarmee op de mate van arbeid hamsteren.

De genoemde overwegingen bij de beslissing over het al dan niet hamsteren van werk suggereren meerdere factoren die bij het onderzoek naar de internationale verschillen relevant kunnen zijn. Het gaat daarbij om de mate van ontslagbescherming, de conjuncturele spanning in de economie, het ontwikkelingsniveau en de kennisintensiteit van de economie, de verwachtingen van werkgevers omtrent de duur van de recessie, de financiële gezondheid van het bedrijfsleven en om het bestaan van overheidsregelingen die het mogelijk maken om arbeid te hamsteren.

EMPIRISCH ONDERZOEK

De in empirisch onderzoek gebruikelijke indicator voor arbeid hamsteren is de arbeidsproductiviteitsontwikkeling per uur, waarbij een grotere dan gebruikelijke daling van de productiviteit in tijden van conjuncturele neergang duidt op het hamsteren van arbeid. Teneinde het verloop van de arbeidsproductiviteit te schonen voor de trendmatige ontwikkeling, wordt de gemiddelde arbeidsproductiviteitsontwikkeling per uur in 2008 en 2009 verminderd met de gemiddelde ontwikkeling in de zeven voorafgaande jaren. Er is gekozen voor een periode van zeven jaar omdat de lengte van een conjuncturele cyclus gemiddeld zeven jaar duurt. Al met al richt het onderzoek zich concreet op de vraag welke factoren kunnen verklaren dat de gemiddelde arbeidsproductiviteitsontwikkeling per uur tijdens de kredietcrisis in 2008 en 2009 (in afwijking van zijn trend) tussen landen zo sterk verschilde.

In internationaal onderzoek vormt de beperkte beschikbaarheid van data vaak een belemmering bij de keuze van de verklarende variabelen. Dat is ook hier het geval. Zo ontbreken internationale data voor de verwachtingen van werkgevers omtrent de duur van de recessie en voor de omvang van deeltijdregelingen. De databank van de OESO bevat wel een of meerdere indicatoren voor ontslagbescherming, vakbondsgraad, conjuncturele spanning, financiële gezondheid van het bedrijfsleven en de kennisintensiteit van de economie. De conjuncturele spanning in een land is gemeten door middel van de output gap, de financiële gezondheid van het bedrijfsleven door de schuldratio van niet-financiële ondernemingen. Ten slotte is de kennisintensiteit van de economie gemeten aan de hand van het aandeel van middelbaar- en hoogopgeleide werk-

Het schattingsresultaat luidt als volgt:

KADER 1

$$lbi_{0809}^i = 0.77 \underset{(2.54)}{epr_{08}^i} + 2.10 \underset{(1.99)}{tud_{08}^i} + 0.63 \underset{(5.81)}{gap_{08}^i} - 1.48 \underset{(-2.56)}{der_{07}^i} + 4.11 \underset{(2.30)}{aish_{08}^i} - 3.07 \underset{(-1.71)}{btr^i}$$

$$R^2 = 0.83; R_c^2 = 0.78,$$

waarin:

i = OESO-landen in dit onderzoek

lbi_{0809}^i = indicator werkhamsteren, bepaald als:
 $-(b_{0809}^i - btr^i)$

b_{0809}^i = arbeidsproductiviteitsontwikkeling per uur gemiddeld over 2008 en 2009, totale economie (OESO-database)

btr^i = trend in de arbeidsproductiviteitsontwikkeling, bepaald als gemiddelde productiviteitsontwikkeling in de periode 2001–2007

epr_{08}^i = indicator ontslagbescherming voor reguliere werknemers in 2008 (OESO-database)

tud_{08}^i = vakbondsgraad in 2008 (OESO-database)

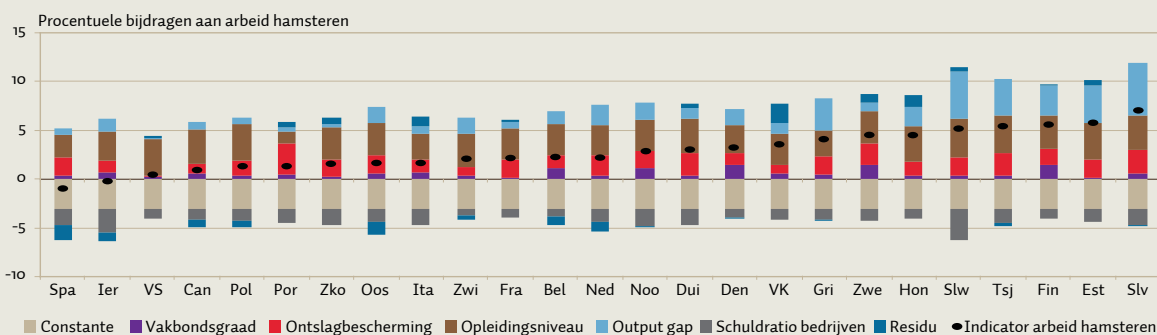
gap_{08}^i = output gap in 2008 (OESO-database)

der_{07}^i = schuldratio, verhouding tussen vreemd en eigen vermogen van niet-financiële ondernemingen in 2007 (OESO-database)

$aish_{08}^i$ = indicator opleidingsniveau, bepaald als aandeel van middelbaar- en hoogopgeleide werknemers in totale werkgelegenheid in 2008 (ILO-database)

Verklarende variabelen voor hamsteren van arbeid tijdens kredietcrisis

FIGUUR 3

nemers in de totale werkgelegenheid. Met behulp van deze data is getracht de internationale verschillen in arbeid hamsteren tijdens de kredietcrisis zo goed mogelijk te verklaren (kader 1). In het onderzoek wordt de mate van hamstering in 25 OESO-landen onderzocht (figuur 3). Gemiddeld genomen ligt de arbeidsproductiviteitsontwikkeling per uur in 2008 en 2009 in deze landen 2,9 procent onder de trend, in Nederland was dat 2,3 procent. Internationaal vergeleken was arbeid hamsteren in Nederland tijdens de kredietcrisis dus niet uitzonderlijk hoog. In historisch perspectief was dat wel het geval; in de afgelopen veertig jaar was alleen tijdens de crisis aan het begin van de jaren tachtig sprake van zo veel arbeid hamsteren.

RESULTATEN

Alle coëfficiënten hebben het theoretisch verwachte teken (kader 1). Er is sprake van meer arbeid hamsteren in een land naarmate dat land meer ontslagbescherming, een hogere vakbondsgraad, een grotere output gap, een lagere schuldratio van het bedrijfsleven en een hoger opleidingsniveau van werknemers kent. De mate van arbeid hamsteren in een land hangt dus samen met zowel de economische structuur (ontslagbescherming, vakbondsgraad en kennisintensiteit) als de conjuncturele situatie (output gap en schuldratio). De correlatie tussen de verklarende variabelen is gering en de gevonden verbanden zijn tamelijk robuust voor alternatieve benaderingen van de mate van arbeid hamsteren. Door de trendmatige ontwikkeling van de arbeidsproductiviteit niet te benaderen door het gemiddelde in de zeven voorafgaande jaren, maar bijvoorbeeld in zes of acht voorafgaande jaren, veranderen de schattingsresultaten niet fundamenteel.

Met deze vergelijking kunnen de internationale verschillen in arbeid hamsteren tijdens de kredietcrisis grotendeels verklaard worden. Figuur 3 bevat per land de bijdragen van de verklarende variabelen.

Het ontbreken van arbeid hamsteren in Spanje en Ierland kan vooral worden toegeschreven aan de relatief ongunstige financiële situatie van het bedrijfsleven en lage output gap voorafgaand aan de kredietcrisis. In Spanje is bovendien het opleidingsniveau van de werknemers relatief laag, terwijl in Ierland een geringe mate van ontslagbescherming geldt. Ook in de Verenigde Staten was nauwelijks sprake van arbeid hamsteren, wat vooral komt door de minimale ontslagbescherming van werknemers en de lage output gap in 2007. Aan de andere kant van het spectrum bevinden zich landen als Slowakije,

Tsjechië, Finland, Estland en Slovenië, die alle voorafgaand aan de kredietcrisis een bijzonder sterke groeispurt doormaakten en waar de positieve output gap in 2008 varieerde van 5,1 tot 8,5 procent en dus uitzonderlijk hoog was.

De mate van arbeid hamsteren in Nederland tijdens de kredietcrisis was internationaal vergeleken gemiddeld. In België was sprake van een vergelijkbaar niveau, terwijl deze in Duitsland nog iets groter was. Vergeleken met onze buurlanden valt op dat in Nederland het niveau van hamsteren in sterkere mate was ingegeven door de spanning op de arbeidsmarkt voorafgaand aan de kredietcrisis, weergegeven door de output gap in 2008. De invloed van ontslagbescherming was in België kleiner en in Duitsland juist groter dan in Nederland. Bij onze zuiderburen werd dit gecompenseerd door een hogere vakbondsgraad.

CONCLUSIE

De mate van arbeid hamsteren tijdens de kredietcrisis liep tussen landen sterk uiteen. Hoewel het hamsterniveau in Nederland in historisch opzicht destijds uitzonderlijk hoog was, was dit internationaal vergeleken gemiddeld. De verschillen tussen landen kunnen empirisch tamelijk goed worden verklaard en hangen samen met de verschillen in zowel economische structuur als de conjuncturele situatie. Dit inzicht draagt eraan bij dat de gevolgen voor de arbeidsmarkt van een volgende scherpe productiedaling beter geraamd kunnen worden. Dit geldt niet alleen voor de omvang van werkloosheidstoename, maar ook voor het moment waarop de werkloosheid zal reageren.

LITERATUUR

- Andersen, T.M. (2012) A flexicurity labour market in the great recession – the case of Denmark. *De Economist*, 160(2), 117–140.
- CPB (2010) *Macro Economische Verkenning 2011*. Den Haag: Centraal Planbureau.
- Dietz, M., M. Stops en U. Walwei (2010) Safeguarding jobs through labor hoarding in Germany. *Applied Economic Quarterly*, 61(5), 125–166.
- Hamermesh, D.S. (1993) *Labor demand*. Princeton, NJ: Princeton University Press.
- IMF (2010) *World Economic Outlook: rebalancing growth*. Washington: Internationaal Monetair Fonds.
- Jong, J. de (2011) *Werkloosheid en de grote recessie*. CPB Policy Brief, 2011(10).
- Mulder, J. De en M. Druant (2011) The Belgian labour market during and after the crisis. *National Bank of Belgium Economic Review*, I(juni), 89–104.